

พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาปัญญา Buddhist Ethics and Development Wisdom

พระภัทรโกติน ฐิตสารโ (พรมโคตร)¹ และ จักรพรรณ วงศ์พรพวัน²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น^{1,2}

Phra Phattharaphokin Thitasaro (Phromkhot)¹ and Chakkapan Wongpornpavan²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus^{1,2}

Corresponding Author, Email: phrakhin@gmail.com

บทคัดย่อ

พุทธจริยศาสตร์ใช้หลักการในพัฒนาปัญญา 3 ด้าน คือ กายภาวนา คือ การพัฒนาอินทรีย์ภายใน อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับสัมผัส หรือเป็นทางเชื่อมต่อกับโลกภายนอก อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ที่รับรู้ เปิดช่องทางที่เข้าไปสัมผัสกับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด การพัฒนาทางกายจึงเป็นการพัฒนาอินทรีย์ คือการฝึกให้มีอินทรีย์สังวร เพื่อเป็นเครื่องมือให้เกิดความแข็งแกร่งของศีล เพื่อสนับสนุนจิตให้มีพลังงานที่มั่นคงและเป็นทางให้เจริญปัญญาไปสู่จุดหมายสูงสุด สิลภาวนา คือการฝึกฝนอบรมตนเรียกว่า อธิศีลหรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง หรือการฝึกฝนอบรมความประพฤติทางกาย วาจา ให้สงบเรียบร้อย ให้เกื้อกูล ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลายตนเองและผู้อื่น เป็นพื้นฐานแห่งการฝึกอบรมจิตใจและทำให้กิเลสอย่างหยาบเบาบางลง ด้วยการควบคุมสังวร เป็นพื้นฐานในการพัฒนาชีวิตของตนให้พร้อมที่จะเป็นที่ยอมรับคุณธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาคุณธรรมทางจิตใจให้สูงขึ้น และจิตภาวนา คือการพัฒนาจิตหรืออธิจิตตสิกขาในไตรสิกขา เป็นการพัฒนาปัญญาโดยเน้นสมรรถภาพของจิต ได้แก่ การรวมเอาองค์มรรคข้อ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้ามาเพื่อฝึกฝนพัฒนาจิตหรือปัญญาให้เข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวน หรือทำให้เศร้าหมอง อยู่ในสภาพเหมาะแก่การใช้งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้ง และตรงกับความเป็นจริง

คำสำคัญ: พุทธจริยศาสตร์; การพัฒนาปัญญา

* ได้รับบทความ: 9 มีนาคม 2565; แก้ไขบทความ: 24 มิถุนายน 2565; ตอรับตีพิมพ์: 29 มิถุนายน 2565

Abstract

Buddhist ethics uses three principles to develop wisdom as 1. Physical development is an organic development within the body is the eye, ear, nose, tongue, body and mind, which is used for connection or is connected to the outside world, including a sound, smell, taste, touch, emotion, mind awareness open the channels associated with the physical environment, and all natural. Physical development, it is organic the practice is an organic way, so it is the strength of the canon to support mental energy security and a way to grow towards the highest wisdom 2. Canon development is the Self-training which called for training or practice in the conduct highly, or training to conduct physical, verbal order to support not persecuted. Do not destroy themselves and others as the basis of training the mind and passion is light crude down. With control way as a basis to develop their own lives to be ready to support a charity fair at all. Especially is the basis for the development of the mind to a higher morality. And 3. Mental development is the spiritual development or contemplative development in a threefold training by focusing on the development wisdom of mental dysfunction include incorporating mindfulness and right concentration. Access to trained mental or development wisdom, and strengthen their well-established firm control with a high concentration are encouraged to mental calm, cheerful, happy, innocent, free from interference, or sad In conditions suitable for most applications. In particular, the profound wisdom, and corresponded with reality

Keywords: Buddhist Ethics; Development Wisdom

บทนำ

การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไร้ขีดจำกัด ไร้กรอบและวิถีทางแห่งความคิดที่ถูกต้องในยุคปัจจุบันนี้ เป็นยุคแห่งข้อมูลข่าวสารและโลกไร้พรมแดน เป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกสบายทางวิทยาการสมัยใหม่ การอุปโภคบริโภคสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่หาได้ง่ายในสังคมยุคนี้ มีจำหน่ายหรือมีให้บริการอยู่ทั่วทุกแห่ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าภาวะทางสังคม ซึ่งอยู่ในโลกแห่งการแข่งขันกันมนุษย์จึงมีชีวิตอยู่ในโลกแห่งการเร่งรีบกับหน้าที่การงาน จึงมักจะตกเป็นเหยื่อต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัว นั่นคือพวกเขาได้กลายเป็นผู้บริโภคความสุขแบบสุขเอาเผากิน มีชีวิตที่คอยตอบสนอง

ความต้องการแห่งโลกทุนนิยม การเสพบริโภคนั้นก็เพียงเพื่อตอบสนองอารมณ์เพียงชั่วคราว ไม่ได้คิดถึง ความสำคัญต่อการเสพบริโภคสักเท่าไร ทั้งนี้ก็เพราะว่ามนุษย์ขาดสติสัมปชัญญะและการพิจารณา ต่อสิ่งที่มาตอบสนองความต้องการเหล่านั้น ซึ่งในทางพุทธจริยศาสตร์เรียกการตอบสนองแบบนี้ว่า เป็นการ ตอบสนองต่อกิเลสตัณหาที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และไม่ก่อให้เกิดปัญญาในการเสพบริโภค ลักษณะการบริโภคนี้นี้เรียกว่า การบริโภคนคุณค่าเทียม เป็นการบริโภคที่ไม่ได้คำนึงถึงคุณค่าแท้ที่ได้รับ จากอารมณ์ที่มากระตุ้นให้เกิดการตอบสนองทางประสาทสัมผัสนั้น ๆ จึงสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรม ในการเสพบริโภคของคนในยุคนี้ขาดการพัฒนาปัญญาในการรับรู้ทางอายตนะ กล่าวคือขาดปัญญาในการคิด วิเคราะห์ญาณที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางปัญญาต่อการรับรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หรือ ทางประสาทสัมผัสและประสาทสัมผัส ซึ่งในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่าเป็นปัจจัยหลักในการเสพบริโภค หรือรับรู้ความเป็นไปของโลก อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งเป็นช่องทางในการรับรู้ของมนุษย์ ที่เรียกว่า ทวาร หรืออายตนะ (อภิ.วิ. 35/154/112) ทวารหรืออายตนะ ตามหลักพุทธธรรมถือว่าเป็นช่องทางที่ชีวิตจะเกี่ยวข้องกับโลกได้ เป็นแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือทางรับรู้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2552 : 33-34) อันเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ความเข้าใจต่อลักษณะความเป็นไปของโลก ทั้งฝ่ายรูปธรรม คือสิ่งที่ เป็นลักษณะทางกายภาพ ส่วนฝ่ายจิตภาพก็คืออารมณ์ ความรู้สึก นึกคิด รัก โกรธ โกรธ หลง ต่าง ๆ เมื่อคนเราขาดการพัฒนาทักษะในการเสพบริโภคหรือขาดทักษะการรับรู้ทางอายตนะ แล้วจึงสะท้อนให้ปัญหาของสังคมไทยในลักษณะต่างๆ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรับรู้และเรียนรู้มาอย่าง ไม่ถูกต้องทั้งในอดีตและปัจจุบัน

จากปัญหาดังกล่าว จึงจำเป็นจะต้องพัฒนาจริยธรรมเพื่อเสริมสร้างภูมิป้องกันให้กับตนเอง และ จากงานวิจัยของศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม พบว่า อาชีพนักการเมือง กรรมการ นักเรียน และนักธุรกิจ เป็นกลุ่มที่จำเป็นต้องพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมอย่างเร่งด่วน รวมทั้งองค์กรที่มีภาระ หน้าที่ดูแลคนกลุ่มนี้ควรทบทวนบทบาทและหาแนวทางพัฒนาสมาชิกในกลุ่มให้ดีขึ้น (ศูนย์ส่งเสริมและ พัฒนาแผ่นดินเชิงคุณธรรม, 2559 : 9) รวมไปถึงกลุ่มคนที่จะต้องได้รับการพัฒนาทางจริยธรรมเรียง ตามลำดับจากสูงที่สุดลงไปคือ กลุ่มพระสงฆ์ นักบวช กลุ่มทหาร ตำรวจ กลุ่มแพทย์ เกษตรกร พยาบาล กลุ่มทนายความ อัยการ ผู้พิพากษา กลุ่มนักบัญชี กลุ่มครูและกลุ่มวิศวกรตามลำดับ ส่วนกลุ่มที่มีพัฒนาการ ด้านจริยธรรมค่อนข้างต่ำและถือว่าเป็นกลุ่มเสี่ยงคือ นักเรียน นักศึกษา กรรมการ ลูกจ้าง เกษตรกรและ คนว่างงาน (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2554 : 30-32) รวมไปถึงเยาวชนก็จัดอยู่ในกลุ่มที่จะต้องพัฒนาทั้งด้านสติ ปัญญาและคุณธรรม ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้นี้ ถือว่าเป็นปัญหาที่สำคัญที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้อง แต่อยู่ในภาวะได้รับผลกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจะต้องหาวิธีการแก้ไขโดยเฉพาะกลุ่มที่มี การพัฒนาการด้านจริยธรรมค่อนข้างต่ำ และถือว่าเป็นกลุ่มเสี่ยง จึงจำเป็นจะต้องได้รับการการพัฒนา อย่างเร่งด่วน นั่นคือกลุ่มนักเรียน นักศึกษา กรรมการ ลูกจ้าง เกษตรกร คนว่างงาน นักการเมือง

และนักธุรกิจ รวมไปถึงกลุ่มคนในชนบทที่กำลังเปลี่ยนไปสู่สังคมเมือง องค์การที่มีภาระหน้าที่ดูแลคนกลุ่มเหล่านี้ควรทบทวนบทบาทและหาแนวทางพัฒนาจริยธรรมให้ดีขึ้น

พุทธจริยศาสตร์เป็นรากฐานในการพัฒนาปัญญา

จากสภาพปัญหาพฤติกรรมของคนที่กำลังกล่าวมา ในทางพุทธจริยศาสตร์ถือว่าเป็นมิจฉาภิภูมิจริหรือขาดปัญญาในการพัฒนาชีวิตในทางที่ถูกที่ควรอันเป็นผลให้การปฏิบัติต่อการพัฒนาชีวิตที่ผิดพลาดล้มเหลว นั่นคือคนในสังคมยุคนี้ยังไม่มี ความเข้าใจและปฏิบัติไม่ถูกต้องตามหลักจริยธรรม (Moral) ซึ่งเป็นหลักธรรมที่บุคคลควรประพฤติให้ถูกต้องดีงาม (บุญมี แท่นแก้ว, 2532 : 8) และมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในสังคมจะต้องคิดทบทวนพฤติกรรมของตนเองในการศึกษาเรียนรู้และฝึกฝนให้เข้าใจถึงคุณค่าที่แท้จริงในการพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธจริยศาสตร์อันเป็นรากฐานในการพัฒนาปัญญาเพื่อที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องเป็นสัมมาภิภูมิจริต่อไป

การพัฒนาในความหมายของพุทธจริยศาสตร์ใช้คำว่า “การฝึกฝน” ภาษาอังกฤษใช้ “Self-controlled” หมายถึง การควบคุมตนเอง ส่วนภาษาบาลีใช้ “ทนโต” (เถียรชัย เอี่ยมวรเมธ, 2540 : 420) เช่น ทนโต เสฏฐมโนสเสส แปลว่า มนุษย์ผู้ฝึกตนได้ดีแล้ว เป็นมนุษย์ที่ประเสริฐที่สุด คำว่า “มนุษย์” ภาษาอังกฤษ ใช้ “Human being” หมายถึง บุคคลมีชีวิตประกอบด้วยชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (Murray Thomas, 1990 : 148) นอกจากนี้การพัฒนามนุษย์ในทางพุทธจริยศาสตร์ยังใช้คำว่า “ไตรสิกขา” ตามสารานุกรมการพัฒนามนุษย์ฉบับภาษาอังกฤษ “The Encyclopedia of Human Development and Education Theory, Research, and Studies” ใช้คำว่า “The Goal of Proper Development” หมายถึง เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ที่เหมาะสม และถูกต้องที่สุด (Murray Thomas, 1990 : 146) เป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตมนุษย์ใน 3 ด้าน คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2548 : 121) ซึ่งก็คือหลักของการพัฒนาและการฝึกฝนตนเองสำหรับมนุษย์และถ้ามนุษย์ผู้ใดมีการฝึกฝนตนเองดีแล้วผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ และสามารถกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตให้กับตนเองได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตนที่ฝึกดีแล้วคือที่พึ่งของมนุษย์ที่หาได้ยากและมนุษย์มีตนเป็นคติ” (ขุ.ธ. 25/380/151) การฝึกฝนตนจึงนับได้ว่าเป็นสิ่งที่สูงส่ง เพราะมนุษย์เท่านั้นที่สามารถพัฒนาตนเองให้ได้รับความสุขทั้งโลกปัจจุบันและโลกหน้า และบำเพ็ญบารมีเยี่ยงพระโพธิสัตว์จนตรัสรู้พระโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าและบรรลุนิพพานได้ในโลกนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า การเกิดเป็นมนุษย์เป็นการเปิดโอกาสที่ยิ่งใหญ่ในการพัฒนาตนเองหรือบำเพ็ญบารมี แต่ถ้ามนุษย์มองข้ามโอกาสในการพัฒนาตนตามหลักพุทธจริยศาสตร์แล้ว ก็จะทำให้โอกาสกลายเป็นวิกฤตด้วยการใช้โอกาสนี้ประกอบอกุศลกรรมต่าง ๆ แล้วสร้างความเดือดร้อนให้กับตนเอง และสังคมดังที่ปรากฏให้เห็นในสังคมปัจจุบัน

อีกนัยหนึ่ง การพัฒนา ตรงกับศัพท์ทางพุทธศาสนาว่า “ภาวนา” แปลว่า “เจริญ” เช่น การเจริญเมตตา ก็เรียกว่า เมตตาภาวนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2539 : 92) ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้แสดงการพัฒนาโดยแบ่งเป็น 4 หลักการใหญ่ ๆ คือ (อง.ปญจก. 22/79/121) (1) กายภาวนา หมายถึง การพัฒนาทางกาย คือ รู้จักควบคุมอินทรีย์ 5 และปฏิบัติต่อสิ่งที่มากระทบอย่างเหมาะสม ไม่ให้เกิดอกุศลธรรม อีกทั้งพัฒนาสิ่งแวดล้อมด้วย (2) สีสภาวนา หมายถึง การพัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีลให้ตนเองมีระเบียบวินัย มีกติกาสมาสามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นได้อย่างปกติสุข เกื้อกูลต่อกัน (3) จิตตภาวนา หมายถึง การพัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญองกงามด้วยคุณธรรมทั้งปวง เช่น การฝึกตนให้มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทุกชนิด ขยันหมั่นเพียร อดทน ทำงานมีสมาธิ และสดชื่น ผ่องใส เป็นต้น และ (4) ปัญญาภาวนา หมายถึง การพัฒนาด้านปัญญา เชี่ยว ไหวพริบ ความฉลาด การเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากความอยาก กิเลส และปลดพ้นจากความทุกข์ที่ประสบอยู่นั้นและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยปัญญา ไม่ใช้อารมณ์ตัดสินในเรื่องต่างๆ อย่าไม่เป็นธรรม

ส่วนการพัฒนาในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Development” ซึ่งเป็นการพัฒนาที่เน้นในด้านวัตถุ ด้านเศรษฐกิจ เช่น การพัฒนาถนนหนทาง ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น (พระไพศาล วิสาโล, 2533 : 6-7) อย่างไรก็ตามการพัฒนาตามหลักพุทธจริยศาสตร์นี้มีนัยครอบคลุมไปถึงการพัฒนาตน (บุคลิกภาพ) การพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาอารมณ์ (จิตใจ) และการพัฒนาด้านสติปัญญา (เชาว์ความฉลาด กุศลโลบาย) เพื่อให้สามารถปรับปรุงแก้ไขพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมให้มีความประพฤติดี เป็นสุจริตชน เป็นบัณฑิต เป็นผู้มีความฉลาดในการทำมาหากินทุกอย่าง และรู้จักวิถีในการละเว้นความชั่วต่าง ๆ ที่เข้าผ่านเข้ามากระทบกับชีวิตตนเองได้ หลักพุทธจริยศาสตร์ที่สนับสนุนการพัฒนาดังกล่าวมี 3 ประการ คือ (1) ทมะ คือ การฝึกตน ขัดเกลา โดยผ่านกระบวนการฝึกควบคุม กำกับ เอาใจใส่ต่อกาย วาจา และใจ เพื่อไม่ให้เกิดอยู่ในอำนาจของอารมณ์ทั้งฝ่ายดีและเสีย (อิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์) โดยใช้เครื่องมือ คือ อายุตนะ 6 อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (ที.ปา., 11/304/255) เป็นศูนย์ในการปฏิบัติงานภาคสนาม เพื่อพัฒนาให้สติรู้เท่าทันต่ออารมณ์ที่มากระทบทั้งภายในและภายนอก เช่น ตากระทบรูปแล้วเกิดอารมณ์รักใคร่ โกรธ หลง เป็นต้น วิธีการระงับอารมณ์เหล่านั้น จะต้องอาศัยการฝึกฝนตนเองทั้งสิ้น ไม่ใช่ปล่อยให้จิตใจวิ่งไปตามกระแสอุปถัมภ์ใคร่ นำพาใจนั้นๆ การพัฒนาในข้อนี้ จึงมุ่งเป้าหมายในการควบคุมตนเอง และสำรวมอินทรีย์ 6 เพราะเป็นการพัฒนาขัดเกลากิเลสของตนให้เบาบางลงได้ (2) สิกขา คือ วิธีการฝึกหัด การพัฒนาจิตใจให้เกิดความสมบูรณ์ใน 3 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาพฤติกรรมทางกาย ให้มีความงดงาม มีระเบียบเรียบร้อย และสุจริต การพัฒนาด้านพฤติกรรมทางวาจา ให้เป็นคนพูดสุภาพ พูดจาไพเราะ พูดแนะนำประโยชน์ ประสานความร่วมมือ พูดอย่างจริงใจไม่เสแสร้งหลอกลวง ถูกกาลเทศะเป็นคำจริง พูดประกอบด้วยความหวังดีปรารถนาดีต่อคนอื่น พูดรักษาน้ำใจคนอื่นไว้ได้ (อธิศีลสิกขา)

การพัฒนาด้านจิตใจ และเชาว์ปัญญา ความฉลาด อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดให้เป็นไปในทางกุศลกรรม ความเจริญต่อตนและหมู่คณะ สังคมส่วนรวม (อริยจิตสิกขาและอริยปัญญาสิกขา) (อง.ตค., 20/521/294) (3) ภาวนา คือ การฝึกหัดพัฒนาตนเอง เพื่อให้สามารถทำงานได้อย่างมีคุณภาพ และเข้าใจโลกอย่างแจ่มชัด หลักการฝึกฝนภาวนามี 2 ลักษณะ คือ (ที.ปา. 11/228/231) สมถภาวนา หมายถึง วิธีการฝึกจิตให้สงบ ระวังจากนิวรณ์ธรรม 5 ประการ มีพยาบาล เป็นต้น เพื่อทำให้จิตมั่นคง ไม่หวั่นไหว พร้อมต่อสู่ หรือเผชิญกับปัญหาได้ทุกรูปแบบ ไม่สะทกสะท้าน ไม่หวาดหวั่นต่อภัยอันตรายใด ๆ เพราะฝึกจิตให้เข้มแข็ง อยู่เสมอ เรียกว่า การฝึกสมาธิภาวนา และวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การฝึกปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง แต่ไม่ใช่ปัญญาที่เกิดจากตำรา หรือวิชาการที่เราเรียนรู้กันอยู่ แต่เป็นปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ ต่อสิ่งที่เราพิจารณาอยู่นั้นด้วย เช่น การยกสังขารขึ้นพิจารณาว่าเป็นไตรลักษณ์ ฟังรู้ทุกกระบวนการ ที่ทำให้เกิดปัญญา ไม่ใช่การจดจำว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเท่านั้น และปัญญานี้ไม่ใช่สัญญาความจำได้ หมายถึง จึงแตกต่างจากปัญญาที่ได้จากสุตมยปัญญาและจินตมยปัญญาโดยสิ้นเชิง ปัญญาชนิดนี้บางที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

การพัฒนาข้างต้นนี้ พุทธจริยศาสตร์ถือว่าเป็นการพัฒนาที่มีความสมบูรณ์ครอบคลุมครบถ้วน ทุกด้านไม่แยกส่วน กล่าวคือการพัฒนาชีวิตจะต้องประกอบด้วย ปัญญา ศีล และสมาธิ ซึ่งมีอริยมรรค หรือที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา เป็นเครื่องมือในการพัฒนา ส่วนไตรสิกขาเป็นวิธีการปฏิบัติในเรื่องการใช้งาน หรือรับเอาหลักการปฏิบัติจากอริยมรรคไปกระจายออกสู่วิถีปฏิบัติ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2542 : 601) ซึ่งเป็นการศึกษาที่ไม่แปลกแยกออกจากธรรมชาติและโยงสังคมนมนุษย์เอาไว้กับธรรมชาติ อย่างเช่น การศึกษาในเรื่องของชีวิต จะเห็นได้ว่าชีวิตมนุษย์นั้นจะมีส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมเข้าด้วยกัน เรียกว่า เบญจขันธ์ หรือ ขันธ์ 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งการพัฒนาชีวิต จะต้องพัฒนาแบบองค์รวมให้ครบทุกด้านตามรูปแบบของเบญจขันธ์ ไม่เลือกหรือแยกเฉพาะส่วนพัฒนา เพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น

ปัญญาตามหลักพุทธจริยศาสตร์

จุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์ คือ การหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง บรรลุถึงความจริง สูงสุด คือ นิพพานและการที่จะไปสู่ความจริงสูงส่งนั้นได้จึงจำเป็นต้องใช้ปัญญา ซึ่งปัญญาในทาง พุทธจริยศาสตร์ หมายถึง เครื่องกำจัด อันมีลักษณะเป็นความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง มงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิวฐิ นี้ชื่อว่าปัญญา (ขุ.ม. 29/21/92) นอกจากนี้ ยังมีคำที่ใช้เรียกแทน

ปัญญา และมีความหมายในลักษณะเดียวกัน เช่นคำว่า “ธรรมวิจัย (ธัมมวิจัยะ)” ซึ่งหมายถึง ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม (Truth investigation) (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543 : 239) เป็นการ ใช้ปัญญาสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สดีกำหนดไว้หรือธรรมที่สดีระลึกรวมมานำเสนอนั้นตามสภาวะ เช่น ไตรตรองให้เข้าใจความหมาย จับสาระของสิ่งที่พิจารณานั้นได้ ตรวจตราเลือกเฟ้นเอาธรรมหรือสิ่งที่เกื้อกูล แก่ชีวิตจิตใจ หรือสิ่งที่ใช้ได้เหมาะสมที่สุดในการณินั้นๆ หรือมองเห็นอาการที่สิ่งพิจารณานั้นเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เข้าใจตามสภาวะที่เป็นไตรลักษณ์ ตลอดจนปัญญาที่มองเห็นอริยสัจ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2542 : 880)

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อุปมาปัญญาหรือความรู้ทั้ง 3 นี้ เหมือนกับคน 3 คน คือ คนหนึ่งเป็นเด็ก ที่ยังไม่มีความรู้ (ในเรื่องการใช้จาย) คนหนึ่งเป็นชาวบ้าน (ธรรมดา) และอีกคนหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ดูเงิน เมื่อเขาเห็นกองเหรียญกษาปณ์ที่เขาวางไว้บนแผ่นกระดานที่ดูเงิน เขาทั้งสามก็ย่อมมีความรู้สึกนึกคิดและ เข้าใจแตกต่างกัน กล่าวคือเด็กที่ยังไม่มีความรู้ ก็ย่อมรู้แต่เพียงว่าเหรียญกษาปณ์ที่สวยงาม ยาว สั้น สีเหลืองหรือกลมเท่านั้น แต่ไม่รู้ว่าเป็นของชนิดนี้เขาสมมติว่า เป็นรัตนใช้แรกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภค ของมนุษย์ คนที่เป็นชาวบ้านย่อมรู้ว่า เหรียญกษาปณ์เป็นของสวยงามและรู้ว่าเป็นของที่เขาสมมติ เป็นรัตนใช้แลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภคของมวลมนุษย์ แต่ไม่รู้จักเล็กลงว่า เหรียญนี้แท้เหรียญนี้ปลอม เหรียญนี้มีราคาเพียงครึ่งหนึ่ง ฯลฯ ส่วนคนที่เป็นเจ้าหน้าที่ดูเงิน ย่อมรู้ประการเหล่านั้นทั้งหมด และรู้จริง ๆ แม้แลดูเหรียญกษาปณ์ก็รู้ได้ ได้ฟังเสียงเคาะ ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ชั่งดูด้วยมือก็รู้ และรู้จนกระทั่งว่า ทำที่บ้าน ที่หมู่บ้าน ในเมือง หรือที่ภูเขา ที่ฝั่งแม่น้ำชื่อนั้น และรู้จนกระทั่งว่า อาจารย์คนโน้นทำฉันใด อุปมาเช่นนี้ ก็พึงทราบฉันนั้น ก็สัญญาย่อมเป็นเหมือนการเห็นเหรียญกษาปณ์ของเด็กที่ยังไม่มีความรู้ เพราะถือเอาสัจว่า อาการ คือ ความปรากฏแห่งอารมณ์ด้วยอำนาจสีเขียว เป็นต้น วิญญาณย่อมเป็นเหมือนว่าการเห็น เหรียญกษาปณ์ของชาวบ้าน เพราะถือเอาอาการของอารมณ์ด้วยอำนาจสีเขียว เป็นต้น และให้ถึงการแทงตลอดลักษณะที่สูงขึ้นไป ส่วนปัญญา่อมเป็นเหมือนการเห็นเหรียญกษาปณ์ของเจ้าหน้าที่ดูเงิน เพราะถือเอา อาการของอารมณ์ด้วยอำนาจสีเขียว เป็นต้น และให้ถึงการแทงตลอดด้วยปัญญาถึงลักษณะของเหรียญกษาปณ์ และให้ถึงความปรากฏแห่งมรรคแม้ที่สูงขึ้นไปกว่านั้น เพราะปัญญานี้เป็นธรรมชาติที่ละเอียดเห็นได้ยาก เพราะมีความแตกต่างกันที่บุคคล แยกไม่ได้ว่าที่ใดมีสัญญาและวิญญาณ ที่นั้นไม่มีปัญญาโดยส่วนเดียว ก็ในกาลใดมีปัญญาในกาลนั้นปัญญาก็ยังแยกออกจากธรรมเหล่านั้นไม่ได้ว่า “นี้สัญญา นี้วิญญาณ นี้ปัญญา” (พระพุทธโฆษาจารย์, 2546 : 711-713)

พระอุบาลีสสเถระ ได้แสดงถึงปัญญาว่าเป็นคำที่ใช้อ้างอิง โดยท่านได้กล่าวไว้ว่า “การที่จัดรู้อารมณ์ ตามความเป็นจริง” นี้เรียกว่า “ปัญญา” และท่านยังได้นิยามความหมายแห่งปัญญาไว้ว่า ปัญญา คือ ความรอบรู้ญาณ การวิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็นการศึกษาอันชำนาญ และชาญฉลาด ในการพิจารณาก็เป็นการเห็นชัดเจนและได้ความรู้ ปัญญาคือความฉลาด ปัญญาหรือ

ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาคือประทีป ปัญญาคือรัตนะ ความไม่หลงธรรมวิชัย สัมมาทิฏฐิเหล่านี้ เรียกว่า ปัญญา (พระอุปติสสเถระ, 2541 : 210) และสรุปลงท้ายที่ว่า “ปัญญาหมายถึง ญาณ และหมายถึงการสลัดตนออกไปจากสังสารวัฏฏ์ (พระอุปติสสเถระ, 2541 : 211) อันเป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งการเข้าถึงปัญญาในทางพุทธศาสนา ที่เรียกว่า “นิพพาน”

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่า ปัญญาในทางพุทธจริยศาสตร์นั้นสามารถนำมาใช้แทนกันได้หลายคำ โดยแต่ละคำจะมีความกว้างแคบทางความหมายที่แตกต่างกัน ซึ่งในที่นี้จะกล่าวโดยสรุปเป็น 2 นัย คือ (1) โลภินัย เป็นความหมายของปัญญาที่รู้อยู่ภายใต้ประสบการณ์ หรืออยู่ในขอบเขตของประสาทสัมผัสปกติที่เข้าถึงได้ เป็นความหมายในระดับปุถุชนทั่วไปสามารถเข้าถึงปัญญาระดับนี้ได้ อาจเรียกได้ว่าเป็นปัญญาหรือการรับรู้ได้โดยทั่วไป เช่นคำว่า สัญญา วิญญาน ทิฏฐิ เป็นต้น และ (2) โลกุตตรนัย เป็นความหมายของปัญญาที่อยู่เหนือประสบการณ์ หรืออยู่นอกขอบเขตของประสาทสัมผัสของเรา และเป็นไปเพื่อความรู้แจ้งแห่งสัจธรรม เช่นคำว่า ปัญญา ญาณ อภิญญา อัญญา และ โพธิ เป็นต้น ปัญญาในทางพุทธจริยศาสตร์จึงไม่ได้หมายถึงความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสเท่านั้น ยังมีขอบเขตเกินความถึงปัญญาในขั้นเหนือประสาทสัมผัส ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงความจริงตามหลักไตรลักษณ์ รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะธรรมด้วยแต่คำที่นิยมใช้แทนกันมากที่สุดก็คือคำว่า “ปัญญา”

พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาปัญญา

โดยความเป็นจริงแล้ว มนุษย์เราเกิดมาเพื่อการศึกษาและเรียนรู้ชีวิต ตั้งแต่ลืมตาขึ้นมาดูโลกก็เรียนรู้ที่จะพูด เรียนรู้ที่จะคิด เรียนรู้ที่จะทำ และเรียนรู้ที่จะดำเนินชีวิตอยู่เสมอ ปัญญาหรือความรู้ที่ได้จากเรียนรู้ คือประสบการณ์ หลักการ และเหตุผล ซึ่งมนุษย์มักจะนำมาใช้เป็นปัจจัยในการพูด คิด ทำในสิ่งต่าง ๆ บางครั้งถูกบ้าง ผิดบ้างขึ้นอยู่กับการรับรู้และการเรียนรู้ของแต่ละคนว่าได้รับการปลูกฝัง การเลี้ยงดู การฝึกหัด และการขัดเกลาเพาะบ่มมาอย่างไร ซึ่งกระบวนการทางความเหล่านี้นี้มีความต่างกันในระดับของปัญญา จึงทำให้ระดับของความรู้ในการพัฒนาปัญญาของแต่ละคนนั้นไม่เหมือนกัน การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจริยศาสตร์จึงได้มุ่งเน้นตั้งแต่เรื่องของการรับรู้ การเรียนรู้ การคิดพิจารณาและนำไปสู่ภาคการปฏิบัติ อันจะทำให้คนเรานั้นดำเนินชีวิตอย่างปกติ และหลุดพ้นจากความทุกข์ที่เกิดจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งเป็นหลักการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์อย่างแท้จริง

1. บ่อเกิดของปัญญา

ปัญญาในพุทธจริยศาสตร์มีบ่อเกิดหลายทาง เช่น เกิดจากการเรียนรู้ การฝึกหัด การปฏิบัติ ประสบการณ์หรือแม้แต่ผลแห่งกรรม ปัญญาเป็นสิ่งที่เกิดในขั้นแรกคือปัญญาที่สำเร็จด้วยอำนาจแห่งกรรมเก่ามาแล้ว หรือที่เรียกว่า “สชาติปัญญา” (วิสุทธ. : 5/6) เป็นปัญญาที่มาพร้อมกับชาติกำเนิด เพราะการได้เกิดเป็นมนุษย์นี้มาด้วยอำนาจของกุศลกรรม

กรรมที่เป็นกุศล คือ เป็นกรรมที่กระทำด้วยความฉลาด เหตุนี้กรรมของเรามีปัญญานำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงได้เป็นปัญญาที่มีความฉลาด ปัญญาอีกส่วนหนึ่ง คือ ปัญญาที่ได้จากการฝึกฝน และพัฒนาตนเอง ซึ่งมีปัจจัยที่จะเป็นบ่อเกิดของปัญญา มีอยู่ 3 ทางคือ (ที.ปา.11/43/271) (1) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง เช่น การศึกษาเล่าเรียน ฟังเข้าใจให้แจ่มแจ้งตามวิชาการที่นำมาอบรมสั่งสอนนั้นจนจำได้ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง รวมไปถึงจากการที่ศึกษาหาความรู้ในทางโลก ความรู้ที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังนี้เอง ทำให้มนุษย์สร้างปัญญาหรือความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมากมาย วิวัฒนาการจากความรู้เดิม และนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งในส่วนของปัญญา และการดำเนินชีวิต (2) จินตามยปัญญา ปัญญาที่สำเร็จจากการใช้ความคิดหรือการคิดอย่างเป็นกระบวนการ หรือเป็นการคิดแบบมีเหตุผล แล้วน้อมนำสิ่งตนคิดนั้นไปพิจารณา ไตร่ตรอง ใคร่ครวญ หรือในทางพุทธศาสนาเรียกว่าวิธีคิดแบบนินาโยนิโสมนสิการ คือลักษณะของผู้ที่คิดโดยแยกคานานั้น จะเป็นผู้ที่มีความตรึกตรอง พะกังขิณ เพราะผู้มีปัญญา พะกังขิณ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทราวมไม่มีจิตตั้งมั่นที่มีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี (ขุ.ธ. 25/111/65) ซึ่งปัญญาที่เกิดขึ้นจากการคิดช่วยให้คนเรารู้จักที่จะยังคิดด้วยการใช้หลักการและเหตุผล ความใคร่ครวญจนนำมาซึ่งผลของความคิดสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องทางการแสดงออกทางพฤติกรรมของบุคคลได้ และ (3) ภาวนามยปัญญา ความรอบรู้ที่สำเร็จจากการเจริญภาวนาเป็นปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองอย่างแท้จริง โดยมิตนเองเป็นที่พึ่ง คนเราสามารถพัฒนาปัญญาให้เจริญขึ้นจากการภาวนานี้เอง จากการฝึกหัดปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากตนเอง และภาวนามยปัญญานี้สามารถพัฒนาไปสู่โลกุตตรปัญญาได้ ซึ่งโลกุตตรปัญญากล่าวว่าเป็นปัญญาที่เป็นแสงสว่างในโลก เพราะแสงสว่างทำให้มนุษย์มองเห็นสรรพสิ่งได้อย่างชัดเจน แสงสว่างที่เกิดจากปัญญานั้นเปรียบเสมือนแสงนำทางให้มนุษย์ได้เดินอย่างถูกต้อง ได้เรียนรู้และจดจำประสบการณ์ เช่น ความทุกข์ ไม่ว่าจะทุกข์ทางกายหรือทางใจ มนุษย์ทั้งหลายต่างเกลียดกลัวและไม่อยากให้เกิดขึ้นในชีวิตของตน และเนื่องจากมนุษย์ขาดปัญญานี้เอง จึงทำให้มนุษย์ต้องวนเวียนอยู่กับความทุกข์เดิมๆ โดยหาทางออกไม่ได้ ถ้ามนุษย์เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และชวนขวายพากเพียรในการฝึกฝนตนเองเพื่อที่จะหลีกหนีให้พ้นจากความทุกข์ ปัญญาจะเป็นเครื่องนำทางสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ได้ซึ่งบ่อเกิดปัญญาทั้งสามทางนี้ ถ้ามนุษย์สั่งสมอบรมให้เจริญขึ้นในใจด้วยการฝึกฝนตามแนวปฏิบัติที่วางไว้ ก็จะเป็นหนทางนำไปสู่การพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธจริยศาสตร์ อันจะมีผลให้เกิดความสุข ความสงบ ความเจริญทั้งในทางโลก หรือแม้แต่ทางธรรมก็สามารถนำไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ นิพพานได้

2. แนวทางให้เกิดปัญญา

ปัญญาในส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับอุปนิสัยและแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องคัดกรองพิจารณาอย่างรอบคอบด้วยสติและปัญญาอย่างยิ่ง เพราะจะเป็นสิ่งที่คอยเกื้อหนุน เป็นเหตุปัจจัยเอื้อต่อความเจริญงอกงามของปัญญา หรือเรียกว่า ปัญญาภูมิ อันเป็นสิ่งที่สามารถนำมาบูรณาการใช้ได้จริง

ในการดำเนินชีวิต เพราะในการพัฒนาหรือการชวนขยายแสวงหาปัญญานั้นต้องอาศัยเหตุและปัจจัยที่เกื้อหนุนคอยส่งเสริมในทางที่ถูกต้อง เหมาะสม ชักนำให้บุคคลนั้นรู้ที่จะพัฒนาชีวิต แสวงหาความรู้ และพัฒนาสติปัญญาในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งมีข้อปฏิบัติ 4 ประการ คือ (อง.จตุกก.21/248/367-368) (1) สัปปุริสสังเสาะ คือ การเสวนากับสัตบุรุษ คบหาท่านผู้รู้ทรงธรรมเป็นกัลยาณมิตร การมีกัลยาณมิตรเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะการที่เรามีบุคคลที่คอยดูแล เอาใจใส่ คอยบอกกล่าวตักเตือนแนะนำ สั่งสอน หรือชักจูงให้เรานั้นทำในสิ่งที่ดีที่มีประโยชน์ และสร้างสรรค์พัฒนาให้เจริญรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จ ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญอย่างที่จะเป็นส่วนผลักดันให้การพัฒนาปัญญาประสบความสำเร็จ และบรรลุเป้าหมายในการดำเนินชีวิต (2) สัทธัมมัสสวนะ คือ การสดับสัทธรรมใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้จริง ซึ่งถือว่าเป็นข้อที่มนุษย์จะต้องเป็นผู้ที่ใส่ใจ ชวนขยาย แสวงหาด้วยตัวเองในการพัฒนาปัญญาของตน (3) โยนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธีและเป็นสัมมาทฤษฎี และ (4) อัมมานุสุมมปฏิบัติ คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมถูกหลักให้ธรรมย่อยคล้อยตามธรรมใหญ่ สอดคล้องต่อวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม

ปัญญารูตินี้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการศึกษา สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง เพราะการที่ได้เสวนากับผู้ที่ทรงความดี ก็ส่งผลให้ประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ ตั้งใจฟังคำสอนของท่านผู้ทรงภูมิธรรมเหล่านั้น เอาใจใส่เล่าเรียน จากนั้นก็นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนไตร่ตรองเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักและสอดคล้องกับความมุ่งหมายของเรื่องนั้น ๆ ภาวนามยปัญญา ปัญญารูตินี้ถือได้ว่าเป็นการนำสุตมยปัญญา และจินตมยปัญญามาบูรณาการทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด จะเป็นปัญญาที่ควรแก่การงานสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างดีงาม

3. แนวทางในการพัฒนาปัญญา

ระดับปัญญาในพุทธจริยศาสตร์นั้นแบ่งออกเป็นปัญญาสำหรับการดำเนินชีวิตของบุคคลทั่วไป มีอยู่ 2 ระดับ คือ ระดับโลกียปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับทางโลก เป็นเรื่องของชาวโลกที่ยังข้องอยู่ในภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยอาสวะกิเลส เป็นปัญญาที่ยังถูกร้อยรัดด้วยกิเลสมีสังโยชน์ เป็นต้น และปัญญาระดับโลกุตตระ ซึ่งเป็นปัญญาที่อยู่เหนือหรือพ้นวิสัยของโลก และไม่เนื่องด้วยภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตตรมรรค คือ มรรค ผล นิพพาน ในการศึกษาและฝึกฝนนั้นต้องเป็นไปตามลำดับขั้นตอน เปรียบเหมือนความมหัศจรรย์ของมหาสมุทร เป็นธรรมที่น้ำอัสจรรยไม่เคยปรากฏ มีใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยมีการศึกษาไปโดยลำดับมีการบำเพ็ญไปโดยลำดับ มีการปฏิบัติไปโดยลำดับ ไม่ใช่มีการบรรลุหรือผลโดยทันทีเหมือนมหาสมุทรต่ำลงไปโดยลำดับ ลาดลงไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกขึ้นดังไปทันที” (อง.อฏฐก., 23/19/248) ซึ่งหากพิจารณาตามคุณสมบัติของปัญญาในพุทธจริยศาสตร์แล้ว จะต้องพัฒนาไปตามแนวทางแห่งสัมมาทฤษฎี เพราะเป็นปัญญาในขั้นแรกที่จะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้น และเป็นองค์ธรรมแรก

ในอริยมรรค ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การที่บุคคลจะพัฒนาตนหรือพัฒนาปัญญาได้นั้น จึงต้องเริ่มจากกระบวนการแห่งความคิดเห็นที่ถูกต้องเสียก่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐินี้ เมื่อเป็นสัมมาทิฐิ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น” (ม.ม., 12/452/248)

ปัจจัยในสัมมาทิฐินี้มี 2 ประการ คือ (1) พรโตโฆสะ หมายถึง เสียงจากผู้อื่นเป็นการชักจูงภายนอก ได้แก่ การได้ฟังสัทธรรมหรือคำสั่งสอนจากผู้อื่น ดังนั้น พรโตโฆสะ จึงหมายถึง องค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นแม้องค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เหมือนกับมิกัลลยามิตรนี้ การมิกัลลยามิตรย่อมเป็นไปเพื่อควมมีประโยชน์มาก (อง.เอกก., 20/111/17) และ (2) โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดที่ถูกวิธี คือการทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาโดยต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (ม.ม. 12/261/399) ซึ่งมีใจความสำคัญตอนหนึ่งเกี่ยวกับโยนิโสมนสิการว่า “เราไม่เห็นแม้ธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยบคาย สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น” (อง.อฏฐก. 20/303/39) หลักโยนิโสมนสิการนี้เป็นกระบวนการนำไปสู่วิธีการที่ต้องมีความแยบคายโดยการใช้ความคิดอย่างถูกต้องตามวิธีการและเป็นระบบเมื่อมีการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีจึงเป็นเหตุให้เกิดถูกต้อง กระทำถูก และการกระทำถูกจึงเป็นเหตุให้เกิดกุศล การมีโยนิโสมนสิการจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์

4. การพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรค

อริยมรรค (The Noble Eightfold Path) หรือมรรคมืองค์ 8 เป็นเนื้อหาหรือเครื่องมือพัฒนาปัญญา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งพุทธจริยศาสตร์ หมายถึง สัมมาทิฐิที่ตั้งไว้ถูก เป็นมัชฌิมาปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ แล้วทำให้เห็นประจักษ์ ทำให้รู้ชัด เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน แล้วทรงตัดสินพระทัยประกาศธรรมจักรนี้เป็นปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี (ขุ.ป. 31/30/482-483) อริยมรรคนี้เป็นยาน (รถ เรือ เกรียน) นำไปสู่เส้นทางสายตรง ไม่มีภัย ไม่เศร้าโศก ปราศจากกิเลสสุขที่เหล่าอริยชนได้พากันข้ามไปแล้ว (ขุ.เถรี. 26/344/613-614) เป็นธรรมที่มนุษย์ควรรู้เป็นอย่างยิ่งแล้วควรเจริญให้มาก เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บุคคลเจริญรุ่งเรืองและทำให้มาก เพื่อทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้น เพื่อความเจริญองกาม เป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย และทำนิพพานให้แจ้ง อริยมรรค 8 ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ (ส.ม. 19/154/83) รวมเรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งไตรสิกขานี้ เป็นวิธีปฏิบัติในเรื่องการใช้งานหรือรับหลักปฏิบัติจากอริยมรรค

ไปกระจายออกสู่วิธีปฏิบัติเพื่อฝึกฝนพัฒนาปัญญาอย่างสมดุลโดยแบ่งออกเป็นองค์รวม 3 ด้าน คือ (1) หมวดแห่งปัญญา คือ การพัฒนาปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ (2) หมวดแห่งศีล คือ การพัฒนาด้านพฤติกรรม ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ และ (3) หมวดแห่งสมาธิ คือ การพัฒนาด้านจิตใจ ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ดังมีเนื้อหา ดังนี้

4.1 หมวดแห่งปัญญา : เป็นการพัฒนาปัญญาด้วยการคิดด้วยโยนิโสมนสิการ ประกอบองค์อริยมรรค ดังนี้

1) สัมมาทิฐิ (มีปัญญาเห็นชอบ) หมายถึง บุคคลผู้รู้สิ่งที่มีโทษว่ามีโทษ และรู้สิ่งที่ไม่มีโทษว่าไม่มีโทษ ความรู้ทั่ว มีปริชาหยังรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจแยกแยะเหตุผล ดีชั่ว ประโยชน์ ไม่มีประโยชน์ รู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการทำให้ลุล่วง ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามความเป็นจริง รู้โทษของกามตัณหา และอาณิสงค์ของการออกจากกามตัณหา ผู้มีสัมมาทิฐิ ประกอบด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้าแล้วยึดถือการกระทำด้วยอำนาจแห่งสัมมาทิฐินั้น

2) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) หมายถึง การไตร่ตรองโดยพินิจใช้สมองคิดพิจารณาแต่ในทางกุศล หรือความดีงาม สัมมาสังกัปปะนับว่าเป็นขุมกำลังของบัณฑิต เป็นความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง มีด้วยกัน 3 อย่าง คือ (1) เนกขัมมสังกัปปะ คือ ความนึกคิดที่จะออกจากกามตัณหา ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งที่สนองความอยากต่าง ๆ คิดที่จะออกจากกิเลส คิดที่จะไม่มีความเห็นแก่ตัว คิดเสียสละ และคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง จัดเป็นความความนึกคิดที่ปราศจากกิเลส (2) อภัยบาทสังกัปปะ คือ ความนึกคิดที่จะไม่พยาบาท ไม่เคียดแค้น ชิงชัง ขัดเคือง หรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่าง ๆ โดยมุ่งเน้นธรรมที่ตรงกันข้าม คือ ความเมตตา ซึ่งหมายถึง ความปรารถนาดี ความมีไมตรีจิต ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากกิเลส และ (3) อวิหิงสาสังกัปปะ คือ ความนึกคิดที่จะไม่เบียดเบียน ไม่คิดทำร้าย หรือทำลายโดยมุ่งเน้นธรรมที่ตรงกันข้าม คือ ความกรุณา ซึ่งหมายถึง การคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากกิเลส ซึ่งจะเห็นได้ว่า สัมมาสังกัปปะ หรือ กุศลวิตกทั้ง 3 ประการนี้ จะไม่กระทำความผิดมนให้แกดวงตา แต่จะชำระธรรมจักขุ ให้เป็นผู้มีตาดีจะได้เห็นรูปได้ทุกอย่างตามความเป็นจริงของสรรพสิ่ง นั่นคือ เป็นผู้มีความดำริชอบเป็นอารมณ์ มุ่งเห็นความถูกต้องเป็นสำคัญ รู้ความเกิดขึ้นและเสื่อมไปของเบญจขันธ์ ครอบงำจิตไม่ให้หลุดหู่เชื่องซึม รักษาจิตได้ทุกขณะจิต และเป็นผู้สามารถละทุกคติได้ทั้งหมด

4.2 หมวดแห่งศีล : เป็นข้อควรประพฤติ (วินัย) ปฏิบัติที่มุ่งพัฒนาพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจให้สะอาด ให้เกียรติเคารพตนเองและผู้อื่น สามารถใช้ทักษะชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นโดยเคารพต่อศักดิ์ศรีสิทธิ และความเท่าเทียมกันแห่งมนุษย์ชน นั่นคือการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ดังนี้

1) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) หมายถึง ความสามารถในการสื่อสารให้ผู้อื่นเข้าใจด้วยการใช้เสียงพูดออกมาเป็นภาษา สละสลวย ชัดเจน ไพเราะ สื่อถึงสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงามด้วยปัญญา ในหมู่มนุษย์บุคคลใดอดกลั้นคำพูดล่วงเกินได้ ชื่อว่าฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด บัณฑิตพึงรักษาวาจา เพราะวาจาเป็นเช่นเดียวกับใจ บัณฑิตจะทำการสิ่งใด พึงรู้สิ่งนั้น ควรเปล่งวาจาไพเราะที่มีประโยชน์ เรียกว่า วาจาสุภาสิต เพราะเป็นมงคลอย่างสูงสุดของชีวิต (ขุ.สุ.25/264/562) วาจาสุภาสิตประกอบด้วยองค์ 4 ประการ คือ (1) กล่าววาจาที่ไม่เป็นเหตุทำให้ตนเดือดร้อน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น ย่อมมีผลแก่ผู้ปฏิบัติตามด้วยดี เหมือนดอกไม้งาม มีสีสวยและมีกลิ่นหอม (2) กล่าววาจาที่เป็นธรรม คือ พระวาจาอันเกษมของพระพุทธเจ้าที่ยอดเยี่ยมกว่าวาจาทั้งหลาย เพื่อการบรรลุนิพพาน เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ (3) กล่าววาจาเป็นที่รัก เป็นที่ถูกใจผู้ฟัง พึงเว้นคำลามกทั้งหลาย และ (4) กล่าววาจาสัตย์จริง เป็นวาจาที่ไม่ตาย ชื่อว่า เป็นผู้สะอาด (ขุ.สุ.25/457/431) คำพูดร้อยคาถา แต่ไร้ประโยชน์ ย่อมประเสริฐสู้คำพูดที่เป็นธรรมเพียงบทเดียวแต่มีประโยชน์ที่คนฟังแล้วสงบระงับไม่ได้ (ขุ.ขุ.25/102/62) ผู้ใดสำรวมปาก พูดโดยใช้ปัญญาเสมอ แสดงแต่เนื้อความภาสิต และธรรมเทศนาเท่านั้น จึงเรียกว่า วาจาไพเราะ ผู้เจรจาปราศรัย ชื่อว่า ตั้งอยู่ในธรรมจะไม่กลัวปรโลก (ส.ส.15/75/82) สัมมาวาจาจะแสดงให้เห็นความสำคัญของวาจา ด้วยการคิดใคร่ครวญด้วยโยนิโสมนสิการให้ถี่ถ้วนตัดสินใจกล่าววาจาออกมาให้ผู้อื่นได้ยิน ตรงกับสำนวนไทยที่ว่า “จงคิดทุกคำที่พูด ไม่ใช่พูดทุกคำที่คิด” พูดดีเป็นศรีแก่ปาก “อันอ้อยตาลหวานลิ้นให้สิ้นซาก แต่ลมปากหวานหุมิรู้หาย” ทั้งนี้เพื่อเป็นการสื่อความหมายในการสื่อสาร และความสามารถในการใช้ทักษะชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ประสบความสำเร็จอย่างมีคุณภาพสูงนั่นเอง

2) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) หมายถึง ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิตในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมด้วยความเคารพปราศจากการเบียดเบียน ให้ดำเนินไปด้วยดีราบรื่นและมีความสุข ด้วยการควบคุมกิเลสตัณหาให้อยู่ในความพอดี พอเหมาะ พอควร และพอเพียงแก่ตนเอง โดยตัวเอง และผู้อื่น กล่าวคือ การประพฤติที่ดีงามทางกายโดยการเว้นจากทุจริต 3 อย่าง นั่นคือศีลข้อที่ 1-3 ได้แก่ (1) การเบียดเบียนผู้อื่น การทำลายผู้อื่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (ปาณาติบาต) (2) การลักขโมย วิ่งราว แอ้งชิง ปล้นจี้ และการฉ้อฉลคดโกงด้วยอุบายต่าง ๆ เพื่อหวังเอาสิ่งของของผู้อื่นที่เขาไม่ได้ยกให้ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (อทินนาทาน) (3) การประพฤติดินในเรื่องทางเพศ ที่ไม่สมควรของคนที่มีคู่ครองแล้ว (กาเมสุมิฉาจาร) การประพฤติดพรหมจรรย์ หรือการรู้จักควบคุมตนเองในทางเพศนี้ ศกฺขิสถิให้ถือพรหมจรรย์ในบุคคลที่มีคู่ครองว่าเป็นมงคลสำคัญสูงสุดของชีวิต (ขุ.ขุ.25/611/7-8) เป็นต้น

3) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตชอบ) หมายถึง การประกอบสัมมาชีพ ทำมาหากินอย่างสุจริตชน ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดประเพณี ไม่เบียดเบียนเอาเปรียบผู้อื่น ไม่ทำให้เกิดความเสียหายจนสังคมเดือดร้อนวุ่นวาย เคารพในสิทธิและศักดิ์ศรีความเท่าเทียมกันของมนุษย์ เว้นจากมิฉาอาชีวะหรือการเลี้ยงชีพที่ไม่ชอบ ได้แก่ การแสวงหาปัจจัยมาบริโภคในทางที่มีชอบ การคดโกง ต้มตุ๋น

หลอกลวงผู้อื่นด้วยกลอุบายต่าง ๆ เช่น บีบบังคับขู่เข็ญ กดขี่ ทารุณ เบียดเบียน เอาเปรียบลูกจ้าง และทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายสังคม เพื่อให้ลงทุนน้อย แต่ได้กำไรมาก จัดเป็นมิชฌาชีพมี 5 ประเภท คือ (อง.ปญจก.22/177/295) (1) การค้าขายคัสตราวุธที่ร้ายแรงต่อชีวิตมนุษย์หรือสัตว์ ได้แก่ อาวุธปืน ระเบิด นิวเคลียร์ เป็นต้น อาวุธเหล่านี้หากมีเจตนาเพื่อทำลายล้างซึ่งกันและกัน โลกก็จะไม่เกิดสันติสุข (2) การค้าขายมนุษย์ ทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ ได้แก่ การค้าขายเด็ก การค้าทาส การใช้แรงงานเด็กและสตรีอย่างทารุณ รวมถึงการขายตัว หรือขายบริการทางเพศ (3) การค้าขายเนื้อ หมายถึง การเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อฆ่าขายเนื้อ (4) การค้าขายของมีนเมา ตลอดจนการค้าขายสารเสพติดทุกชนิด และ (5) การค้าขายยาพิษหรือสารเคมีที่มีพิษ และเป็นอันตรายต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

4.3 หมวดแห่งปัญญา : เป็นการพัฒนาด้านการฝึกจิตของมนุษย์ให้จิตที่พัฒนาแล้ว มีความสงบ เป็นไปในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เรียบร้อย ผ่องใส สะอาดบริสุทธิ์ปราศจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา การพัฒนาจิตด้วยการฝึกจิต ควบคุมจิตที่มีธรรมชาติดิ้นรน กวัดแก่ง ห้ามยากให้กลายเป็นจิตที่บริสุทธิ์อ่อนโยน และเรียบร้อยด้วยการใช้พุทธิปัญญา ซึ่งพุทธศาสนิกายเซ็น ได้ยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่มาจากภาพเขียนโบราณที่แสดงถึงขั้นตอนการฝึกจิตของมนุษย์ ในชื่อภาพว่า “ภาพชุดการพัฒนาจิตของคนเลี้ยงวัว (The Ten Ox herding Pictures)” ที่เปรียบเทียบวัวว่าเสมือนเป็นจิตที่มนุษย์ คือ คนเลี้ยงวัวจำเป็นจะต้องคอยฝึก คอยกำกับรักษาดูแลให้วัว (จิต) ของตนเรียบร้อย เพราะทั้งสองจะต้องอยู่ด้วยกันตลอดเวลาโดยอาศัยองค์ธรรมแห่งมรรคเพื่อความสำเร็จผล (เพ็ญแข บัวภา, 2554 : 670-673) ได้แก่ วิริยะ เป็นต้น หมวดแห่งปัญญานี้มี 3 องค์ประกอบคือ

1) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) หมายถึง ความเพียรพยายาม ไม่เกียจคร้าน ไม่ท้อถอย ประกอบการอันเป็นกุศลในการละเว้นความชั่ว เพื่อพัฒนาจิตให้เกิดความสะอาด สว่าง สงบ ความเพียรนี้มีเป้าหมายเพื่อประกอบธรรม 4 ประการ คือ (1) เพียรระงับ ปิดกั้น ยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น (2) เพียรละ กำจัดบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นไป (3) เพียรเจริญ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น และ (4) เพียรรักษา กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนไพบูลย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้มีความเพียรมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวยังประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียรที่มีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี” (ขุ.ขุ. 25/112/65)

2) สัมมาสติ (การระลึกชอบ) หมายถึง การมีสติระลึกตัวอยู่กับปัจจุบันเสมอว่ากำลังทำอะไรอยู่ ไม่เป็นคนประมาทพลั้งเผลอจนลืมนสติ เมื่อมนุษย์มีสติก็จะอยู่ในปัจจุบัน และใส่ใจต่อสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น ณ ขณะนั้นทั้งภายในตัวมนุษย์เองและต่อสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นรอบ ๆ ตัว ด้วยกายที่ตั้งมั่น ด้วยจิตที่ตั้งมั่น ไม่ประมาท สงบเสถียรสำรวม มีจริยวัตรสง่างามเรียบร้อย เคารพในตนเอง และผู้อื่น มีผิวพรรณ ผ่องใส นอนเป็นสุข อยู่เป็นสุข มีสุขภาพจิตดี แซ่มนั่นเบิกบานร่าเริงด้วยธรรม ทั้งยังเป็นธรรมโอสภ บำบัดโรกภัยไข้เจ็บ ตัดความวิตกกังวล สงบระงับลงโดยฉับพลันจนหายขาดได้ด้วยวิธีการกำหนดลมหายใจ เข้าออกทุกขณะจิต นั่นก็คือ อานาปานสติ

3) สัมมาสมาธิ (การตั้งจิตมั่นชอบ) หมายถึง การเจริญสติ ความมีใจตั้งมั่น การทำให้ใจสงบ แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วแน่อยู่อารมณ์หนึ่งเดียว ดังปรากฏในหลักพุทธจริยศาสตร์ว่า จิตที่ตั้งไว้ชอบ คือ จิตที่มุ่งมั่นประพฤติดุตามกุศลกรรมบถ 10 ประการ ได้แก่ กายกรรม 3 วจีกรรม 4 สองอย่างนี้ คือ ศีล หรือสัมมากัมมันตะ และสัมมาวาจา และมโนกรรม 3 ได้แก่ (1) ไม่คิดโลภมากอยากได้แต่ของคนอื่น (2) ไม่คิดร้ายเบียดเบียนทั้งตนเอง และผู้อื่น และ (3) มีสัมมาทิฐิที่ถูกต้อง ธรรมเหล่านี้ ย่อมอำนวยให้ได้ผลที่ประเสริฐยิ่งที่มารดาบิดาก็ให้ไม่ได้ หรือแม่แต่ญาติเหล่าอื่นก็ให้ไม่ได้ (ขุ.ธ.25/43/39) เพราะผู้ที่น้อมนำไปปฏิบัติตามจะเห็นผลชัดได้ด้วยตนเอง ไม่จำกัดกาลเวลา และรู้ได้เฉพาะตนเท่านั้น

เมื่อศึกษาภาพรวมของอริยมรรคแล้ว จะเห็นได้ว่า การทำงานของอริยมรรคนั้น มีกระบวนการฝึกตนเพื่อพัฒนาปัญญา โดยเริ่มต้นกระบวนการที่ “ใจ” การเรียงลำดับในองค์มรรคจึงเป็นการค่อย ๆ พัฒนาหรือที่เรียกว่าเป็นองค์ธรรมที่คอยสนับสนุนซึ่งกันและกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีสัมมาทิฐิ จึงมีสัมมาสังกัปปะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ จึงมีสัมมาวาจา ผู้มีสัมมาวาจา จึงมีสัมมากัมมันตะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ จึงมีสัมมาอาชีวะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ จึงมีสัมมาวายามะ ผู้มีสัมมาวายามะ จึงมีสัมมาสติ ผู้มีสัมมาสติ จึงมีสัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาสมาธิ จึงมีสัมมาญาณะ ผู้มีสัมมาญาณะ จึงมีสัมมาวิมุตติ” (ที.ม.10/290/224) เมื่อบุคคลมีความเห็นถูกต้องและคิดถูกต้อง จึงพัฒนาออกมาเป็นพฤติกรรมแสดงออกภายใต้การควบคุมของการเห็นถูกต้องและคิดถูกต้องและก้าวพัฒนาต่อไปในองค์แห่งมรรค ได้แก่ การสร้างความเพียรเพื่อให้เกิดสติ และสมาธิ และพัฒนาไปจนถึงสัมมาวิมุตติซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูงสุดในพุทธศาสนา นั่นคือ “โลกุตตรปัญญา” หรือ “นิพพาน”

สรุป

พุทธจริยศาสตร์ เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาด้านความรู้สึก นึก คิด ต่อข้อมูลข่าวสาร เป็นการฝึกฝนความเชี่ยวชาญแห่งความคิด สติ และปัญญาให้รู้เท่าทันต่ออารมณ์ที่มากระทบจากการสัมผัสรับรู้ เรียนรู้ และการบริโภคปัจจัยต่างๆ เหล่านั้น โดยใช้เครื่องมือคือหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ในการปฏิบัติฝึกฝน เพื่อให้เข้าถึงปัญญาที่ถูกต้องตามกระบวนการของหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา กล่าวคือ ศีล เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ กติกา ระเบียบวินัย ช่วยให้ผู้คนนั้นมีระเบียบในการดำเนินชีวิตและอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ด้วยดี ซึ่งแยกได้หลายระดับ เช่น ในระดับพื้นฐาน คือ ศีล 5 เป็นเรื่องเกี่ยวกับการไม่เบียดเบียนกันทั้งในทางชีวิตร่างกาย ทางทรัพย์สิน ในทางคู่ครอง ทางวาจา ส่วนอีกระดับหนึ่ง คือ การควบคุมกายวาจา เป็นพื้นฐานในการฝึกจิตใจของตนเอง และศีลในขั้นนี้จะเป็นการพัฒนาปัญญาทางด้านความคิด และจิตใจ ที่มีผลต่อการประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ หรือข้อกำหนดที่บัญญัติขึ้นมา เพื่อฝึกฝนตนทางคุณธรรมต่าง ๆ ในทางจิตใจให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ซึ่งสัมพันธ์และมีความจำเป็นในการดำเนินชีวิตในสังคมแห่งการเรียนรู้ในโลกยุคปัจจุบัน สมาธิ เป็นเรื่องของการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพในด้านคุณธรรม

จริยธรรมต่าง ๆ ทำให้จิตใจประณีตงดงาม เช่น มีความเมตตา มีศรัทธา มีความกตัญญู ซึ่งเมื่อนำหลักการพัฒนาปัญญามาช่วยไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ อริยสัจ 4 หรืออริยมรรค จิตจะทำหน้าที่เรียนรู้ และเข้าถึงความรู้สึก นึกคิด และพัฒนาสมรรถภาพจิต ซึ่งสมรรถภาพจิตนี้จะเน้นที่สมาธิ สติ มีวิริยะ คือ ความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่ ความรับผิดชอบ ความเข้มแข็ง ความอดทน เป็นต้น การพัฒนาปัญญาด้านจิตใจนี้จะเชื่อมโยงไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ และปัญญา เป็นการพัฒนาปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติ ทำให้เห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริงของธรรมชาติ หากมนุษย์มีการพัฒนาปัญญาในทางที่ถูกต้องแล้วก็จะทำให้การประพฤติตนเป็นไปในทางที่ดีงามเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ 4 และกิเลสรู้เท่าทันโลกและชีวิตตามความเป็นจริง และปฏิบัติต่อมันตามเหตุผลด้วยความรู้เท่าทันต่อเหตุปัจจัย ไม่มีความยึดติดถือมั่นที่จะมาบีบคั้นตัวเองที่ก่อให้เกิดโทษหรือทุกข์ เมื่อปัญญาเจริญอย่างถูกต้องก็จะส่งผลต่อจิตใจ ทำให้จิตใจดีงามมีความสุขเป็นอิสระและเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต นั่นคือ ภาวนามยปัญญา ซึ่งมีลักษณะปลอดโปร่ง โล่งสบาย ไร้ทุกข์ไร้ปัญหา ไม่หวั่นไหวกับสิ่งเร้าต่าง ๆ ที่มากระทบ

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาพุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาปัญญา พบว่า พุทธจริยศาสตร์มีการพัฒนาปัญญา 2 ระดับ คือ โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา การการพัฒนาปัญญาในระดับโลกียปัญญา จะต้องสร้างสัมมาทิฐิ เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัญญาดันดับแรกที่ต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นก่อน โดยอาศัยปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน คือ ปรัตถุสละและโยนิโสมนิกการ สัมมาทิฐิ แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ โลกียสัมมาทิฐิ คือ ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เชื่อว่าทานมีผล กรรมมีผล เชื่อในคุณบิดา มารดา เป็นต้น และผ่อนคลายจากความยึดมั่นในรูปนามในที่สุด โดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้โน้มน้าวชี้แนะและสั่งสอนเพื่อยังศรัทธาให้ตั้งมั่นประกอบกับปัญญาที่ติดตัวมาทำให้เกิดธรรม 4 ประการคือ ความพร้อมแห่งศรัทธา ศีล ทาน และโลกียปัญญาในที่สุด ทำให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติ ทำให้การดำเนินชีวิตในส่วนที่ยังสัมพันธ์ต่อโลกมีความสุขขึ้น หรือกล่าวว่ามีทุกข์น้อยลงและยังไม่สามารถละกิเลสได้เท่า นั้น ส่วนการพัฒนาปัญญาในระดับโลกุตตรปัญญานั้น เป็นการเตรียมพร้อมของโลกียปัญญา นั่นคือต้องมีความมุ่งมั่นในการฝึกฝนตนเพื่อพัฒนาปัญญาไปสู่เป้าหมายสูงสุด โดยต้องพัฒนาไปตามแนวของอริยมรรค และไตรสิกขา มีวิธีการเช่นเดียวกับการพัฒนาในระดับโลกียปัญญา แตกต่างที่ความเข้มงวดสำรวมระวังมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องของศีลที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา จะทำให้บุคคลนั้นเกิดความระมัดระวังในพฤติกรรมทางกาย วาจา ใจ ไม่ล่วงละเมิดทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ไม่คิดเบียดเบียนทำร้ายทำลายทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ผู้มีศีลย่อมเป็นผู้ไม่ร้อนใจ เป็นผู้มีความบันเทิงใจ จิตมีความสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ การทำสมาธิมีทั้งการทำสมถภาวนา เพื่อให้จิตมีความสงบตั้งมั่น และวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง

ในขณะที่ดำเนินชีวิตอยู่นี้บุคคลต้องหมั่นประพฤติตน ทั้งในหลักของอริยมรรค และไตรสิกขาประกอบกัน เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันทั้งภายนอกและภายใน เพื่อทำความเจริญไปสู่การพัฒนาในระดับโลกุตระปัญญา พุทธจริยศาสตร์จะให้ความสำคัญกับการพัฒนาปัญญาเป็นอันดับแรก ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเริ่มต้นจากการสละความสุขทางโลกบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา นั้นหมายความว่าชีวิตต้องเริ่มต้นที่ปัญญาก่อน ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์จึงแบ่งปัญญาออกเป็น 2 ระดับ คือระดับที่ให้ผู้ที่ยังไม่มีปัญญาหรือที่มีปัญญาน้อยมีจุดเริ่มต้น โดยเฉพาะอริยมรรค ฝ่าปัญญาที่ได้จัดไว้เป็นอันดับแรกคือ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ซึ่งมรรคทั้งสองข้อนี้จะถูกแยกไว้ชัดเจน นั่นคือบุคคลจะต้องมีความคิดที่ถูกต้องเสียก่อน คือต้องเพียรสร้างปัญญาในทางโลก (โลกียปัญญา) ให้เกิดขึ้นก่อน แล้วจึงค่อยพัฒนาปัญญาในระดับสูงขึ้นคือโลกุตระปัญญาไปตามลำดับ

เอกสารอ้างอิง

_____. (2533). พระอุปติสสเถระ. วิมุตติมรรค. กรุงเทพฯ: ศยาม.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เถียรชัย เอี่ยมวรเมธ. (2540). พจนานุกรมไทย ฉบับอธิบาย 2 ภาษา. กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา.

นงลักษณ์ วิรัชชัย และ รุ่งนภา ตั้งจิตราเจริญกุล. (2554). การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงคุณธรรมจริยธรรมของคนไทย. กรุงเทพฯ: หจก.ศรีเอทิฟไทน์.

บุญมี แทนแก้ว และคณะ. (2532). จริยศาสตร์. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครูสมเด็จเจ้าพระยา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไพศาล วิสาโล. (2541). พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอลคิมทอง.

เพ็ญแข บัวภา. (2554). พุทธิปัญญาในโกอาณและภาพปริศนาธรรมเพื่อสังคมแห่งการตื่นรู้. กรุงเทพฯ: บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด.

ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาแผ่นดินเชิงคุณธรรม. (2551). การวิจัยและพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม. กรุงเทพฯ: บริษัท พรักหวานกราฟฟิค จำกัด.

Murray Thomas. (1990). The Encyclopedia of Human Development and Education Theory, Research, and Studies. United State of America: Bpcc Wheatons Ltd.